

İstanbul Örneğinde Haremeyn Vakıflarına Yönelik Suistimler [1587-1615]*

Misuses on Haramayn Waqfs in the Example of Istanbul [1587-1615]

Mustafa Güler** ; Ramazan Hüseyin Biçer***

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

**Afyon Kocatepe Üniversitesi
mguler@aku.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2811-6403

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

*** Afyon Kocatepe Üniversitesi
rhbicer@aku.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2827-1411

Başvuru / Submitted :
31 Mayıs 2023

Kabul / Accepted :
8 Temmuz 2023

DOI: 10.21021/osmed.1308010

Atıf/Citation:

Güler, M; Biçer, R. H. "İstanbul Örneğinde Haremeyn Vakıflarına Yönelik Suistimler [1587-1615]". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 18 (2023): 121-139.

Benzerlik / Similarity : %9

Öz

Vakfiyesinde Mekke, Medine ya da Kudüs'e yönelik hayır şartı bulunan vakıflar, Haremeyn Vakıfları olarak adlandırılmıştır. Haremeyn vakıflarının sayısı hatırı sayılır bir miktara ulaştığında, 1587 yılında anılan vakıfların daha sistematik idare edilebilmeleri için Haremeyn Evkâf Nezâreti kurulmuştur. Bu vakıfların idaresi mevcut tasarrufların vefatından sonra Nezâretin bir görevlisi olan Haremeyn mütevellilerine geçmiştir. İntikalin ardından Haremeyn vakıfları, düzenli bir yönetim sistematiğine kavuşmuşlarsa da değişik saiklerle suistimale uğramışlardır. Hatta bu suistimallerden bazıları, kurucular veya aile üyeleri hayattayken gerçekleşmiştir. Suistimallerin çoğu, vakıfla bağı bulunan kişilerden kaynaklanmıştır. Bunun sebebi ise vakıf kurucusuyla bağı bulunan bu kişilerin suistimallerinin kolay kolay ortaya çıkartılmamasıydı. Diğer yandan Haremeyn Mütevellisinin de idaresi altındaki bazı vakıflara yönelik yanlış idare ve müdahalesi de vakidir. Bu çalışmada da vakıf muamelelerinde cereyan eden bu tür suistimler ile sebepleri, mahkemelere yansıyan kayıtlar ışığında ele alınmıştır. Çalışmanın ana çerçevesini, XVI. asrın sonları ile XVII. asır başlarına ait Haremeyn Müfettişliği Sicillerinden elde edilen dava örnekleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Müteveli, Suistimal, Osmanlı Devleti, Haremeyn Müfettişliği.

Abstract

Waqfs that have a charitable condition for Mecca, Medina or Al-Quds in their waqfiyah called as Haramayn waqfs. When the number of Haramayn waqfs reached a considerable amount, Haramayn Awqaf Ministry was established to be managed more systematically this waqfs in 1587. The administration of this waqfs passed Haramayn trustees (Haramayn mutawalli), who were an officer of the Ministry, after the death of the users of the waqfs. Although Haramayn waqfs attained a regular management system after the transfer, they were misused for various reasons. Most of the misuses resulted from people affiliated with the founders of waqfs. The reason of this was that the abuses of these people couldn't be revealed easily. Even, some of the abuses occurred while the founders of waqf or family members were alive. On the other hand, mismanagement and misuses in some waqfs under the administration of the Haramayn trustee also took place. In this study, such abuses in waqf transactions and this abuses's reasons have been discussed in the light of the samples reflected in the court records. The main framework of the study is the case samples obtained from the Haramayn Inspectorate Registers belonging to the end of the 16th century and the beginning of the 17th century.

Keywords: Waqf, Waqf Trustee, Misuse, Ottoman State, Haramayn Inspectorship

*Bu makale Ramazan Hüseyin Biçer'in Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında yapmış olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı sosyal ve iktisadî tarihinde önemli bir yere sahip olan vakıflar, gelir eksenli bir yapı olması ve vakıf kurucusunun belirlemiş olduğu özerk bir idari yapıya sahip olması nedeniyle diğer kurumlardan daha fazla istismara uğramışlardır. Bu durum şüphesiz vakıfların umumî ve hususî birtakım özellikleri ile ilişkilidir. Vakıfların işletilmesi, gelirlerinin dağıtılması ve akarlarının kullanılması konusunda kurucusunun belirlemiş olduğu şartların dışındaki uygulamaların tamamı ise o vakıflar üzerindeki usulsüzlükleri oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, vakıf gelirlerinin harcanması, vâkıfın belirlemiş olduğu şartların yazılı olduğu vakfiyeye göre yapılmaktadır. Ancak vakıflar, kimi zaman vakfiyelerin elde bulunmaması, şartlara ulaşılamaması, zamanında teftişlerin yapılmaması gibi sebeplerle dışarıdan müdahale ve hukuk dışı kullanımlarla karşı karşıya kalmışlardır. Vakıfla hiçbir şekilde ilgisi olmayan kişilerin şarta uygun olmayan kullanımlarına nazaran, bir şekilde iltisakı bulunan kişilerin gerçekleştirdiği suistimaller ise daha yoğundur. Bunun sebebi kurucu ile akraba olan kişilerin müdahalelerini daha kolay gizleyebilmesi ve bu hususta keşif veya duyum üzerine hususî bir tahkikat yapılmadan kolay kolay bu tür taarruzların anlaşılabilmesidir.

Bu çalışmada da akarlardan istifadesi vakfiyede belirlenen vakıf kurucusu ile akrabalık veya kölelik ilişkisi bulunan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş haksız kullanım veya el çektirme davaları değerlendirilecek ve sebepleri üzerinde durulacaktır. Bunun yanında, bu vakıflarda bizzat mütevelliden kaynaklanan suistimal örneklerine de değinilecektir. Ayrıca, XVI. asır sonunda kurulmuş olan Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin ve Haremeyn Evkâf Nezareti bünyesinde görev yapan Haremeyn Mütevellisinin de usulsüzlükler karşısındaki tutumu da ele alınacaktır. Çalışma ağırlıklı olarak XVI. asır sonu XVII. asır başına ait Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicillerinde bulunan kayıtlara dayanmaktadır.

Çalışmada örnek olarak sunulacak davaların detaylarında, Osmanlı Devleti'nin vakıflar üzerindeki suistimallerin önüne geçmek için yapmış olduğu kurumsal çalışmalar da daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Nitekim XVI. yüzyıl sonunda Haremeyn Evkaf Nezareti¹, bundan birkaç yıl sonrasında ise Haremeyn Evkâf Müfettişliği de vakıfların hem daha düzgün idare edilmesi hem de suistimallerin olabildiğince önüne geçmek maksadıyla teşkil edilmiştir.² Konu, bu tür kurumsal

¹ Konuyla ilgili çoğu çalışmada, Haremeyn Evkaf Nezâreti kurulduktan sonra diğer kalemlerinin de aynı tarihle birlikte ihdas edildiği ifade edilmektedir ve buna dayanak olarak da tek bir kaynak gösterilmektedir. O da İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsameddin'in yazmış olduğu *Tarihçe-i Teşkilat*'tır. Bkz. İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsameddin, *Evkâf-ı Hümâyün Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilatı*, (İstanbul: Dârü'l- Hılâfeti'l-Âliye Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1335), 13. Ayrıca bkz, Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013) 364; Seyit Ali Kahraman, *Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 3.

² Haremeyn Evkaf Müfettişliği'nin kuruluş tarihi bize göre 1589 yılıdır. İlk Müfettiş Memikzade Mehmed Efendi'ye ait kayıtlar da bunu doğrulamaktadır. Darüsssaade Ağası Mehmed Ağa ile Haremeyn Evkâf Müfettişi Mehmed'in birlikte imzalarının olduğu en eski kayıtlı defter, 998/1589 tarihli, yani Nezâret'in kuruluşundan 2 yıl sonra çeşitli yerlerde bulunan Haremeyn vakıflarının gelirlerinin yazılı olduğu, başında da Padişah III. Murad'ın tuğrasının bulunduğu defterdir. Bu defterin arkasında Darüsssaade Ağası Mehmed Ağa ile Haremeyn Evkâf Müfettişi Mehmed Efendi'nin imzası yer almaktadır. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD). d. 1806*. Bundan başka, Evasıt-ı Safer 999/Aralık 1590 tarihli Üsküdar'a bağlı Cuma karyesi ile Akçakızanlık'taki Haremeyn Evkâfı'nın mütevellisi olan Recep Bey zamanının muhasebesini gösteren defter de yine bizim bulabildiğimiz eski tarihli defterler arasındadır. Bkz. *Topkapı Sarayı Arşivi Defterleri (TSMA.D). 3646.18, 6a*. Bundan daha eski tarihli olması muhtemel olan ise *TSMA.D.1322.1* numaralı defterdir. Bu defter, 996-997/1588-1590 senelerine ait Haremeyn'e bağlı İstanbul, Rumeli ve sair yerlerde bulunan vakıfların varidat kayıtlarını ihtiva

yapılanmalara neden olan unsurları da yakından görmek için önem arz etmektedir. Zira müfettişliğin kuruluşundan hemen sonra vakıflara yönelik bu tür suistimalleri önlemek için yoğun bir keşif ve teftiş faaliyetine başlanmıştır.³

Osmanlı'daki vakıf uygulamalarında, özellikle de evlatlık vakıfların tasarruflarında kız-erkek ayrımı genelde yapmadan⁴ tüm çocukların vakıftan yararlanması için şartların konulduğu görülmektedir. Hatta varsa azatlı köleler ve onların çocuklarının da herhangi bir ayırım gözetmeden vakıflardan faydalanmalarına dair hatırı sayılır miktarda uygulama bulunmaktadır.⁵

Vakfiyeye göre, kurucunun ölümünden sonra mirasçılarının tasarruf etmeleri şartı bulunuyorsa, akarın tasarrufunun mirasçılara geçmesi gerekmektedir. Ancak burada vakıfların tasarrufu ve menfaat yönünü belirleyecek olan tasarruf şartlarını ortaya koyan ifadeler, tasarrufta sıranın kimde olup olmadığını belirlemektedir. Örnek vermek gerekirse, vâkıfın zikrettiği *evlâd* ifadesiyle vâkıfın sulbî çocuklarının tamamı kastedilmekte, *evlâd-ı evlâd* ifadesi ile birinci, ikinci ve üçüncü batın evladının tahsis edilen vakıf gelirinden faydalanabileceği anlaşılmaktaydı.⁶ Bu çerçevede vâkıf, “*şu yerdeki mülkümü evlâdıma şart ettim*” demiş olsa sulbî evlâdını kastetmiş olmaktadır

etmektedir. Defterin 7'nci sayfasının a yüzünde Haremeyn Evkâf Müfettişi Mehmed Efendi ile Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın imzası bulunmaktadır. Ancak, defterin tanzim tarihi yer almamaktadır. Defter, önceki yılların kayıtlarını içerdiği için 997-998/1589-1590 tarihli olması muhtemeldir. Ayrıca Şaban 999/31 Mayıs 1591 tarihli vâridat ve masraf defterinde de ilk Dârüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın da imzası yer almaktadır. Bkz. *T SMA.D., 1188.1, 13*. Bunlardan başka, Müfettiş Mehmed Efendi'nin bizzat kendisinin vermiş olduğu hüccetler de vardır ki, bunlardan en eskisi, evasıt-ı Şaban 997/Haziran 1589 tarihli yanan vakıf bir evle ilgili hüccettir. Bu kayıtlarda da Mehmed Efendi, “*el-me'mûr bi't-teftîş*” notunu isminden sonra ilave etmiştir. Bkz. *Topkapı Sarayı Arşivi (T SMA.E), 0810-65*.

³ *BOA, A.DVNMHM, 58. 619; BOA, A. A.DVN MHM, d. 62. 563.*

⁴ Bkz. *evlâd-ı evlâd* lafzı sadece erkek evlâda mahsus olmayıp kız çocukların evlâdını da kapsamaktadır. Bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fî Ahkâm-il-Evkâf*, (İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,1977), 45, 152. Mesele; Ali Himmət Berkî, *Vakıflar*, (İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940), 93-94.

⁵ Örneğin, Cemaziyelahir 977/Aralık-1569 tarihli Ayşe Hatun bt. Hacı Abdulganî'nin Arapça vakfiyesindeki tasarruf şartları şöyledir; “...*Menzil-i mezbûrun hakk-ı süknâsı mâdâm ki hayâtda ola evvelâ nefsi-i nefesine, sonra Sâkine bt. Abdullah nâm atıkasına* (azatlı kölesine), *sonra Dilârâm bt. Abdullah nâm atıkasına, sonra diğêr utekâsına ve evlâd-ı utekâsına, evlâd-ı evlâd-ı utekâsına, sonra Medîne-i münevvere fukarâsına şart etti*” *Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Evkâf-ı Hümayun (Haremeyn) Müfettişliği, 1 Numaralı Sicil, 77a-1; Haremeyn vakfına henüz geçmemiş şart-ı vâkıftan olan bir tasarrufçu olan Rahime Hatun, vakıf evi tamirini yaptırmaya gücü yetmediği için 25 yıllığına başkasına kiraladığı evin kaydında vakfın tasarruf sırası ile şu bilgileri vermiştir; “Siti Hatun Hasan b. Abdullah ile vâlidem Zahide bt. Abdullah'a ve bunların evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ba'de'l-inkırâz Medîne-i Münevvere fukarâsına vakf ve şart edip hâlâ mezbûrân Hasan ve Zahide vefât edip ben mezbûre Zahide'nin sadriye kızı olmağla menzil-i mezbûrun süknâsı hakk-ı meşrûtum olup...*” dolayısıyla Osmanlı vakıf hukukunda kadın mutasarrıfların tasarruflarına hiçbir şekilde engel olunmamış vâkıflar da evlâd ifadesiyle kız çocuklarını da kastetmişlerdir. Bkz, *VGM, Evkâf-ı Hümayûn (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri (EHMS) 1 Numaralı Sicil, 5a-1; VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 31-3; 36-1; 58-2; 81-1; VGM, EHMS, 8 Numaralı Sicil, 46-1.*

⁶ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Fetvalar (*MŞH.FTV*). 1/33; Ayrıca bkz. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Yaşam*. Ed: Timur Kuran, C.5, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010), 45.

ki varsa üvey evlatlar ile torunlarının vakıftan yararlanamayacağı anlamına gelmekteydi.⁷ Bu gibi tasarrufla ilgili lafızlar ve ifade sırasına ise *vakfın növbet-i tasarruf* sırası denilmekteydi.⁸

Vakıflarda evlat ya da başka akrabalar eliyle gerçekleşmiş olan suistimallerin büyük bir kısmının bu belirttiğimiz lafızların çığnemesi ile alakalı olduğu görülecektir. Bu alanda vakfi tanımama⁹, farklı şart beyan etme, sırası gelmeden vakfi tasarruf etme gibi daha birçok suistimal şekli karşımıza çıkmaktadır. Zikrettiğimiz usulsüz kullanımlar ortaya çıktığında veya ilgili merciler tarafından öğrenildiğinde ise aşağıda da görüleceği üzere hemen hukuki işlemler başlatılmış ve usulsüzlükler genelde tadil edilmiştir.

1. Mirasçıların Taarruzları

Mirasçılar eliyle gerçekleşen taarruzlar genelde ya vakıf şartı dışında kullanım ya da mülkün satışının yapılması yoluyla vuku bulmuştur. Bu tür suistimleri gerçekleştiren kişiler, vakıf bir malı mülk olarak tasarruf ederek, açıktan veya zımnen vakfi inkâr yoluna gitmişlerdir. Aynı şekilde kurucunun mirasçıları kendilerine intikal eden vakıf akarlarının usulsüz satışını da yapabilmişlerdir. Bu mirasçıların çoğu ise mahkeme aşamasında mülkün vakıf olduğundan haberi olmaması sebebiyle bu tür bir yola başvurduklarını söylemişlerdir. Bu şekilde, vakıf bir evin mirasçısı tarafından satışı ve sonrasında gerçekleşen dava süreci şöyle gelişmiştir:

Evâhir-i Muharrem 1020/Nisan 1611 tarihli davanın detaylarına göre dönemin Haremeyn vakıfları mütevellisi Hasan Bey b. Mehmed, Aynî Hatun bt. Mahmud'u şikâyet etmiştir. Müteveli, Aynî Hatun'un babası Mahmud Efendi'nin Küçük Ayasofya, Hüseyin Ağa Mahallesi'nde bulunan evini 955/1548-1549 yıllarında önce kendisine, sonra *evlâdına ve evlâd-ı evlâdına*¹⁰ onların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfettiğini, vakıf şartına göre Aynî Hatun'un tasarrufunda olması gereken evin Fatıma Hatun'a 20 bin akçe karşılığında satıldığını iddia etmiştir. Müteveli, vakfiye şartına göre tasarruf edilmesini talep ettikten sonra, Haremeyn müfettişi, evi satın alan Fatıma Hatun'a bu iddiayı sormuş, o da Aynî Hatun'un kendisine evin babasından intikal eden miras evi olduğunu söylediğinden evi satın aldığını, vakıf olduğundan haberinin olmadığını söylemiştir. Daha sonra satışı yapan Aynî Hatun'a durum sorulduğunda o da aynı şekilde babasından intikal eden mülkü olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine, mütevelliden evin vakıf olduğunu kanıtlayacak delil (beyyine) talep edilmiş, müteveli de mahkemeye şahitleri

⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, (İstanbul: Cihan Kitabevi, 1940), 94-96; Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf fî Ahkâm-il Evkaf*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977), 44-45; Ali Haydar Efendi, *Tertîbü's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf*, (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1240), 323-327, ilgili maddeler; İbn-i Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Ter: Mazhar Taşkesenlioğlu, C. IX, (İstanbul: Şâmil Yayınları 1986), 403-409; Fetâvâyı Hindiyeye, Ter: Mustafa Efe, C. IV, (İstanbul: Akçağ Yayınları), 531-535.

⁸ Növbet-i tasarruf ifadesi ile tasarruf sırası kastedilmektedir ve kayıtlarda da şu şekilde geçmektedir; "...icâresini Medîne-i Münevvere fukarasında şart etmiş idi bu takdîrce növbet-i tasarruf hâlâ benimdir diyü ..." Bkz. VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 68-1.

⁹ Bu konuda verilmiş bir fetva örneğinde bu husus net bir şekilde ele alınmış ve vârislerin vakfi inkâr edemeyecekleri ifade edilmiştir. Bkz. "Zeyd hâl-i sıhhatinde mülk menziline zevcesi Hind'e ba'dehâ Hind'in evlâdına ba'de'l-inkirâz Medîne-i Münevvere'ye vakf ve teslîm-i müteveli edip ve tescil-i şer'î etdirse ba'de zamân Zeyd vefât etdikde sâir verese mücerred tutmazız demeğe kâdir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar." MŞH.FTV.1/24.

¹⁰ Nesil tabiri batınlarda doğan tüm çocukları kapsamaktadır. Bkz. Berkî, *Vakıflar*, 99; Ali Haydar Efendi, *Tertîb*, 332, Madde: 646; Ayrıca bkz. *Tertîp*, 82-83, Madde:119.

hazır etmiştir. Şahitler, evin Aynî'nin babası Mahmud'un mülk evi iken vakıf yaptığını beyan edince evin, vakıf şartlarına uygun tasarruf edilmesine ve satışın iptaline karar verilmiştir.¹¹

Yukarıdaki olay sıradan bir dava kaydı gibi görünse de önemli bir ayrıntı dikkat çekmektedir. Zira davaya konu olan hadisede satışı yapılan evin geliri, 21 Zilhicce (9)35/26 Ağustos 1529 tarihinde Haremeyn'e intikal etmemiş olmasına rağmen Haremeyn mütevellisi, vakfiye şartlarını bildiğinden satışı engellemiş ve vakfın şartnamesine göre tasarrufu sağlamıştır.¹² Ayrıca zikrettiğimiz dava vakıflara yönelik suistimallerin bizzat vâkıfın kendi çocuğu (sulbî) tarafından gelebildiğine örnek teşkil etmesi açısından da önem arz etmektedir.

Kurucunun bizzat kendi evladından bu tür suistimaller olabildiği gibi torunlar tarafından da benzer işlemlerin gerçekleştirilebildiği görülmektedir. Kurucunun torununun yapmış olduğu bir satış işlemine dair davanın serencamı ise şöyledir:

Evail-i Rebiulevvel 980/Temmuz 1572 tarihinde Rabia Hatun bt. Mehmed, İstanbul Aksaray civarında Hacı Bayram Mahallesi'nde bulunan mülk evinin *hakk-ı süknâsını*¹³ önce kendisine, sonra 'evlâdına ve evlâd-ı evlâdına onların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfetmiştir. Râbia Hatun öldükten sonra evin tasarrufu, çocuklarından sonra torunu Saime'ye gelmiştir. Saime de tasarrufunda bulunan vakıf evi 60 bin akçeye başkasına satmıştır. Bunun üzerine, Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey b. Mehmed, Evâhir-i Ramazan 1019/Kasım 1610 tarihinde, satışı yapılan vakıf evin satış işleminin iptal edilerek vakfiyedeki şartlar muvacehesinde tasarruf edilmesi maksadıyla mahkemeye başvurmuştur. Hem vakıf evi satan vâkıfın torunu Sâime hem de evi satın alan Mehmed Efendi mahkemede hazır bulunmuşlar, mütevellinin iddiasını dinlemişlerdir. Sâime'ye vakıf evi neden sattığına yönelik soru sorulduğunda, vakıf olduğundan haberinin olmadığını, evin kendisine intikal eden mülkü olduğunu söylemiştir. Evi satın alan Mehmed Efendi de Saime'nin kendisine evi 'mülk' olarak sattığını ve vakıf olduğundan haberinin olmadığını ifade etmiştir. Mütevelliden evin vakıf olduğunu kanıtlayacak delil talep edildikten sonra, müteveli de şahitlerle Râbia Hatun'un ölmeden evvel evini vakfettiğini kanıtlamıştır. Böylece müfettiş, evin vakıf şartları doğrultusunda tasarruf edilmesine karar vermiştir.¹⁴

Bu tür satışları gerçekleştiren ve taarruzlarda bulunan kişiler, genelde dava konusu olan mülkün vakıf olduğunu bilmediklerini ve bu sebeple satışı gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir. Bunun tabii olarak ne derece doğru ne derece yanlış olduğu konusu ucu açık bir meseledir. Ancak şurası gerçektir ki, kendisinden önce vakıf olarak tasarruf edilen ve kendisine de vakıf şartı üzere tasarrufu intikal etmiş bir yerin vakıf olduğunun bilinmemesi müşkül bir durumdur. Genelde bu tür taarruzlarda bulunan vârislerin mahkemede benzer beyanlarda bulunduğunu da ayrıca belirtmek gerekmektedir.

Haremeyn vakıfları özelinden ele alınan bu tür davalarda, müfettişliğin kurumsal bir yapı halinde vakıflara yönelik gerçekleşen bu tür suistimallerde etkin bir şekilde çalıştığı da anlaşılabilir. Örneğin, yukarıda izahını yaptığımız vakıf evin satışıyla ilgili kayıta,

¹¹ VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 9b-3.

¹² Yalnızca vakıflarda değil, vakıf olmayan mülklerde de benzer vakaların yaşandığını görüyoruz. Örneğin 2 Numaralı Sicil'de geçen ve vakıf olmayan bir mülk, vârisler varken, dışarıdan kişiler tarafından satılmıştır. Bu satışı gerçekleştiren kişilerden davacı olan vârise Fâtıma Hatun, satış bedelini almış ve davadan vazgeçmiştir. VGM, EHMS, 2 Numaralı Sicil, 36-2.

¹³ Vakıf ev ve dükkânlarda yaşama ve tasarruf etme anlamında kullanılan ifade.

¹⁴ VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 7b-2.

“*Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfî ’na bil-fil mütevellî olup menzil-i âtiyü ’l-beyânın vakfiyetini dâ ’vâya kibel-i şer’den mütevellî nasb olunan fahrü ’l-akrân Hasan Bey b. Mehmed nâm bevvâb-ı sultânî*” ifadesi dikkat çekmektedir. Burada satışı yapılan evin vakıf olması ve satışın iptal edilmesi ile ilgili dava için mahkeme tarafından özellikle mütevellî tayin edildiği bilgisi yer almaktadır. Genelde bu tür suistimal davalarında da mütevellî davacı pozisyonundadır. Oysa yukarıda vakıf evin satışıyla ilgili verdiğimiz örnekte bizzat müfettişlik tarafından anlaşmazlığın çözümlenmesi ve vakıf davasının usulüne uygun bir şekilde işlemesi için Haremeyn Mütevellisi’nin atandığı görülmektedir. Burada vakıf üzerinde cereyan eden haksız satış işlemi, bizzat müfettişlik tarafından belirlenmiş ve davanın uygun bir şekilde görülmesi için Haremeyn Mütevellisi vazifelendirilmiştir.

Haremeyn cihetine geçmemiş olsa da bizzat Haremeyn Mütevellisi tarafından davası takip edilen ve hatta taraf olduğu çok sayıda vakıf bulunmaktadır¹⁵. Ancak bahse konu olan vakıfla ilgili gerçekleşen suistimalin bizzat müfettişlik tarafından öğrenilip mütevellîye bilgi verilmiş olduğu görülmektedir.¹⁶

Bu ayrıntılardan Haremeyn Evkaf Müfettişinin, dava konusu olan vakıflara dair, nâibler ve diğer mahkeme görevlileri aracılığıyla, çeşitli tahkikatlar yaptırabildiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Bu tür tahkikatlar sonrasında müfettiş, dava konusuyla ilgili daha geniş bilgilere sahip olmuş ve mahkeme sırasında daha sağlıklı kararlar verebilmiştir.

Dava örneklerinde, mirasçılardan özellikle büyük ve değerli akarları ellerinde tutmak için çeşitli yollara başvurabildikleri müşahede edilmektedir. Her ne kadar mahkemede mülklerin vakıf olduğu ortaya çıksa bile zaman zaman vakıf muamelesinin sıhhatine yönelik itirazlar öne sürüp mülkleri vakıf şartlarından koparmaya çalışmışlardır. Bu şekilde bir dava ise Muhasebeci Hüseyin Efendi Vakfı üzerinde gerçekleşmiştir. Buna göre Hüseyin Efendi, hayattayken Süleymaniye Ekmekçizâde Mahallesi’nde bulunan iki adet evini, Şehremine Koruk Mahmud Mahallesi’nde bulunan köşkünü, bahçesini ve evini, Bakırköy civarında bulunan bahçesini ve evini, İstanbul Surlarının Marmara tarafındaki Davutpaşa Kapısı dışında İskele önünde bulunan arazi ile çeşitli oda ve dükkanlardan oluşan gayr-i menkullerini vakfetmiştir. Hüseyin Efendi’nin ölümünden sonra kardeşi Mehmed Bey isimli şahıs bu akarları miras gibi kullanmaya başlamıştır. Vakfın mütevellisi Mehmed Ağa b. Ferhad ise vakıf şartına mütenasip olarak intikalleri gerçekleştirmek istediğinde Mehmed Ağa ile karşı karşıya gelmiştir. Bunun üzerine mütevellî, Mehmed Ağa’yı Haremeyn Müfettişliğine şikâyet edip, vakıftan el çektirilmesini talep etmiştir. Mehmed Ağa, mahkemede kendisinin Hüseyin Efendi’nin vârisi olduğunu, onun ölümünden sonra mülklerin

¹⁵ Örneğin, Haremeyn Evkaf mütevellisi Hasan Bey, Akbıyık Mahallesi’nde bulunan vakıf evi mülkiyet üzere tasarruf edip vakfi tanımayan Kamer Hatun’a dava açmış, evin vakıf olduğu mahkemede görülünce Kamer Hatun, evin vakfiyetini kabul etmiştir. Bkz. *VGM, EHMS*, 6 Numaralı Sicil, 87-2.

¹⁶ Vakıfla ilgili şer’î işlemlerin mütevellî tarafından takip edilmesi gerekmektedir. Ayrıca vakfın mütevellîye teslim edilmesi de vakfın sıhhat şartları arasında yer almaktadır. Bkz. Berkî, *Vakıflar*, 74-76. Tevliyeti kimseye meşrut olmayan bir vakfın ilk mütevellisi, İmam Ebu Yusuf’a göre bizzat vâkıf olur. İmam Muhammed, vakfın mütevellîye teslimi ile lâzım (bağlayıcı) olunacağını ifade etmektedir. Bkz. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kâmusu*, 72-75; Ömer Hilmi Efendi, *İthâful-Ahlâf*, 85-86; Berkî, “İslamda Vakıf”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I/IV (1957): 23.

¹⁷ Örneğin, “...menzil-i âtiyüz-zikr yedinde idüğü şer’an sâbit olduğı” *VGM, EHMS*, 6 Numaralı Sicil, 92-3., “...vâzî’atü’l-yed idüğü tarîk-i şer’î üzere sâbit olan” *VGM, EHMS*, 1 Numaralı Sicil, 126b-1. “...vâziatu’l-yed olduğı nehc-i şer’î üzere sabit olan” *VGM, EHMS*, 6 Numaralı Sicil, 81-1., “...tarafından ikrâr-ı câi’z-zikri tasdîka vekîl olup vekâleti hasm-ı câhid mahzarında nehc-i şer’î-i mu’teber üzere sâbite olan, *VGM, EHMS*, 1 Numaralı Sicil, 140a-2.

kendisine intikal ettiğini beyan etmiş, haliyle vakıf olduğundan haberinin olmadığını söylemiştir. Mutat üzere mahkeme, mütevelliden evin vakıf olduğunu kanıtlayacak delil talebinde bulunduktan sonra mahkemeye gelen şahitler, gayrimenkullerin vakıf olduğu yönünde beyanda bulunmuşlardır. Sonuç itibarıyla akarların vakıf olduğuna karar verilmiştir. Sonrasında ise davalı Mehmed Bey bu kez vâkıfın kurmuş olduğu bu vakfın sıhhat ve lüzumunda problem olduğuna yönelik itirazda bulunmuş ancak bunda da bir sonuç elde edemeyince vakıftan el çekirilmiştir.¹⁸

Kimi vakıflarda hak sahibi olmayan bazı çocukların veya akrabaların da vakfiye şartlarına mugayir davrandıkları görülmektedir. Kanaatimizce bu tür tavırların temelinde evlâdın vakıf şartlarının dışında kalması bulunmaktadır.¹⁹ Ayrıca kurucuların, vakfiyelerinde koymuş oldukları bazı ayırıcı şartların da bu tür suistimallerin önünü açtığı düşünülebilir. Örneğin vakfiyede “*şu hatundan olan evladım*” veya eşi yaşamasına rağmen onu sıraya dâhil etmemesi gibi durumlarda daha sonra o eşin, çocuklarının veya akrabaların vakfa yönelik suistimal girişimi olabilmektedir. Ayrıca nadiren de olsa kimi kurucuların çocuklarından evvel kölelerini ya da eşlerini zikretmiş olması da çocukların taarruzuna sebebiyet verebilmiştir.²⁰

Bu konuya dair bir örnek Ahmed Ağa b. Ali'nin ölmeden evvel vakfettiği Fatih Hırka-i Şerifte Muhtesip İskender Mahallesi'nde, odaları ve ahırları bulunan evine dairdir. Evâsıt-ı Rebiulevvel 1023/Nisan 1614 tarihinde kurucu Ahmed Ağa b. Ali'nin eşi Kamer bt. Ahmed isimli kadın, Ahmed Ağa'nın kızı Sakine'yi (kurucunun evladı) vakıf eve el koyduğu için mahkemeye vermiştir. Mahkemede Kamer Hatun, Ahmed Ağa'nın ölmeden evvel anılan evininin tasarrufunu kendisine, sonra eşi Kamer Hatun'a, onun vefatından sonra evlâdına, inkırazlarından sonra Medine-i Münevvere fukarasının tasarrufuna vakfettiğini söylemiştir. Kamer Hatun, Ahmed Ağa'nın kızı olan Sakine'nin hukuksuz bir şekilde eve el koyduğunu ifade ederek vakıftan el çektilmesini talep etmiştir. Sakine'ye Kamer Hatun'un iddiaları sorulduğunda, babasının ölmeden evvel evini önce kendisine, sonrasında Kamer Hâtun ile evlâdına vakfettiğini belirtmiştir. Sonrasında Sakine'den bu şekilde bir vakıf şartı olduğunu delillendirmesi istendiğinde ise herhangi bir delil sunamamış, böylece haksız olduğuna karar verilerek vakıftan el çektilmiştir. Nihayetinde Kamer Hatun, hayatta olduğu sürece evlattan kimsenin vakfa müdahale etmemesi kararı verilmiş ve Sakine tembih edilerek vakıftan uzaklaştırılmıştır.²¹

Buradaki suistimal, aslında hem vakıf şartına hem de bizzat vakıf mülke yönelik olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Sakine, vakfiyedeki tasarruf şartlarını beyanla değiştirmek istemiş, ancak iddiasını kanıtlayacak delil mahkemeye sunamamıştır. Ayrıca hâli hazırda başkası tarafından kullanılan bir vakfa el koyarak tasarrufa engel olmaya teşebbüs etmiştir. Bu taarruzun bizzat evlattan gelmiş olması da dikkate değer bir husustur. Nitekim evlat burada vakfiyedeki inkıraz ve intikal şartlarına *birliktelik* eklemek suretiyle devam eden bir tasarrufa *ortak* olmaya çalışmıştır. Bu davada dikkat çeken ayrıntılardan biri de Haremeyn'e henüz intikal etmeyen bu vakıf davasının Haremeyn Müfettişliğinde icrâ edilmesi ve mahkemeye dahil olmayan Haremeyn mütevellisinin

¹⁸ Bkz. VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 96b-1.

¹⁹ Bu hususa Mahmud Ağa b. İshak'ın Arapça vakfiyesinde geçen tasarruf şartlarını örnek verebiliriz. Burada geçen ifadeler şöyledir; “...*menzil-i mezburun hakk-ı süknâsını mâdâm ki hayâtda ola evvelâ nefşine, sonra evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart etti. Ba'de'l-inkirâzihim zevcesi Mihrimah bt. Abdullah'a şart etti. Ba'de vefâtihâ, Medine-i münevvere fukarâsına şart etti.*” Bkz. VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 98b-1.

²⁰ VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 107b-1.

²¹ VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 37b-2.

şuhûdü'l-hâlde yer alıyor olmasıdır.²² Mütevellinin buna benzer davalarda kimi zaman davacı olarak ya da davacı olan tasarrufçuyla birlikte hareket ettiği vakidir. Ancak bu davada mahkemeye dahli söz konusu olmamış, davacı kendi tasarruf hakkını ihlal eden evladı şikâyet ederek süreci ilerletmiştir. Müteveli ise yalnızca mahkemeyi izlemekle yetinmiştir.

Vâkıfın, tasarruf şartlarında yer vermediği yakınlarının vakıflara taarruzlarına bir başka örnekte de suistimalin bizzat eşten geldiği görülmektedir. Nitekim burada da vakıf kurucusu, tasarruf edecekleri sayarken eşini zikretmemiş, bu sebeple başka birisinin tasarrufu sırasındayken eş tarafından vakfa taarruzda bulunulmuştur. Evasıt-ı Muharrem 1023/Şubat 1614 tarihli davanın seyri şöyle gerçekleşmiştir: İstanbul Ayasofya-i Kebir Mahallesi'nde yaşayan Emine Hatun, ölmeden evvel evinin oturma hakkını önce kendisine, sonra annesi Kamer Hatun'a ondan sonra da Medine-i Münevvere fukarasına şart etmiştir. Ancak Emine Hatun öldükten sonra eşi Veli Bey eve el koymuş ve kurucunun annesinin evi tasarruf etmesine engel olmuştur. Sonrasında Kamer Hatun ile birlikte Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey b. Mehmed, Veli Bey'den şikayetçi olmuşlardır. Veli Bey'e bu müdahalesinin sebebi sorulduğunda ise evin, eşi Emine Hatun'un mülkü olduğunu, o ölmesi sebebiyle kendisine intikal ettiğini ve '*vakıf olduğundan haberinin olmadığı*'ni beyan etmiştir. Müfettiş, Kamer Hatun ve Haremeyn Mütevellisi'nden evin vakıf olduğuna dair delil talep edince mahkemeye şahitler sunulmuştur. Şahitler de Emine Hatun'un ölmeden evvel evini vakfettiğini beyan edince Veli Bey, vakıftan el çektirilmiştir.²³

Bu davada da önemli ayrıntılar dikkat çekmektedir. Nitekim bir önceki verilen örnekte Haremeyn mütevellisinin bazı davalarda taraf olmadığı ifade edilmişti. Burada ise Haremeyn mütevellisi bizzat davacı olarak mahkemede yer aldığı görülmektedir. Vakıf, henüz kurucunun annesinin tasarrufu altındayken, Haremeyn Mütevellisi, mevcut tasarrufçu ile birlikte hareket ederek suistimalde bulunan kurucunun eşini şikâyet etmiştir. Dolayısıyla Haremeyn mütevellileri bu tür suistimallerde vakfı korumak amacıyla yeri geldiğinde taraf olarak bizzat davacı pozisyonunda bulunurken yeri geldiğinde ise mevcut tasarrufçuyla birlikte hareket etmiştir. Şüphesiz bu ayrıntılar Haremeyn mütevellilerinin çalışma usulü ile ilgili de önemli bilgiler sunmaktadır.

2. Vasîlerin Taarruzları

Vakıflarda yaşanan suistimallerden bir kısmı da yetim mallarının muhafazası ve işletilmesi için tayin edilen vasîlerden gelmektedir. Vasîlerin vakıflara müdahalesinin en önemli sebebi reşit olmayan bir çocuğun hukukî işlemlerine nezaret için kadı tarafından atandığı için (vasî-yi muhtâr)²⁴ çocuğun atalarının yapmış oldukları vakıftan haberinin olmamasıdır.

Bu şekilde gerçekleşmiş bir vasi ile ilgili vakıf davası, Evasıt-ı Şaban 1003/ Nisan 1595 tarihinde İstanbul Fatih Emir Buhari Zaviyesi yakınında Hacı İlyas Mahallesi'nde sakin olan Gazi Mustafa vakfı üzerinde cereyan etmiştir. Buna göre Gazi Mustafa ölmeden evvel mülk evini, hanımı Sakine bt. Mahmud'a, evladına ve onların inkırazından sonra da Medine-i Münevvere fukarasına şart etmiştir. Kurucu öldükten sonra oğlu Mehmet Çavuş, hanımı ve diğer kardeşleri evi tasarrufa devam etmişlerdir. Ancak vâkıfın oğlu Mehmet Çavuş da öldükten sonra onun

²² Bkz. “Şuhûdü'l-hâl: Fahrül-akrân Hasan Bey Mütevellî-i evkâf-ı Medîne-i Münevvere, İbrahim Bey b. Mustafa el-bevvâbü's-sultânî, Mehmed b. Ahmed, Ali b. Sinan ve gayruhüm.” VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 37b-2.

²³ VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 66-2.

²⁴ Bkz. Bardakoğlu, “Vesâyet”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 43, (2013): 66; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kâmusu*, C. IV, 182-183.

oğlunun (kurucunun torunu) vasîsi eve el koymuş ve diğer mutasarrıfların evi tasarruf etmesine engel olmuştur. Bunun üzerine, Mehmed Çavuş'un kız kardeşleri, mahkemeye başvurarak evin vakıf olduğunu, kardeşlerinin çocuğunun vasîsinin eve el koyduğunu söylemişlerdir. Vasî, davacıların iddialarına karşılık evin, çocuğun babası Mehmet Çavuş'a ait olduğunu öne sürerek vakıf olduğundan haberinin olmadığını beyan etmiştir. Vasi, ayrıca, davacılardan evin vakıf olduğunu ortaya koyacak delil talebinde bulunmuştur. Sonrasında davacılar, şahitleri mahkemeye getirip evin vakıf olduğunu ortaya çıkarınca, vasî evden el çektilmiştir.²⁵

Buna benzer başka bir dava, Evail-i Muharrem 1021/4 Mart 1612 tarihinde İstanbul Kumkapı'da Muhsine Hatun Mahallesi'nde Fatma bt. Hacı Kasım'ın oğlu İbrahim b. Yusuf'un vasisi Süleyman b. Ahmed ile Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey arasında cereyan etmiştir. Vasi, davaya konu olan evin vakıf olduğundan haberi olmadığı için eve el koymak istemiş, buna Haremeyn Mütevellisi engel olmuştur. Sonrasında ise vasi, Haremeyn mütevellisinden şikâyetçi olunca konu mahkemeye intikal etmiştir. Vasi, mahkemede beyanında, evin Ayşe Hatun'un eşi Mehmed Çelebi'nin mülkü olduğunu ve Mehmed Çelebi öldükten sonra Ayşe Hatun'a miras kaldığını, Ayşe Hatun öldükten sonra da vasisi olduğu çocuğa mülkün intikal ettiğini söylemiştir. Haremeyn Mütevellisinin evi tasarruf etmesi konusunda kendisine engel olduğunu beyan eden vasî, mütevellinin evden el çektilmesini talep etmiştir. Buna karşılık müteveli, evin daha önce Katnane isimli bir kadına ait olduğunu, onun da evi, vefatından sonra azatlısı Şahin Hatun'a, ondan sonra evladına ve evladın inkırazından sonra da Medine fukarasına vakfettiğini ifade etmiştir. Müteveli, Katnane Hatun'un vefatından sonra evin, sırası ile azatlı kölesi Şahin Hatun'a, akabinde Şahin Hatun'un kızı Fatıma Hatun'a, ondan sonra da oğlu Cebeci Mehmed'e ve ondan sonra da oğulları Mahmud ile Mehmed Çelebi'ye geldiğini ifade etmiştir. Son iki kişi ile birlikte evladın tasarruf şartının nihayete erdiğini ve vakıf tasarrufunun Haremeyn Mütevellisine geçtiğini ilave etmiştir. Kendisinin de Haremeyn mütevellisi olması sebebiyle vakfa el koyduğunu, vasiinin iddiasında haksız olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine vasi, mütevelliden evin vakıf olduğuna yönelik delil talep etmiştir. Müteveli de mahkemeye 3 şahit getirmiş, onlar da evin vakıf olduğunu beyan edince, vasi, evden uzaklaştırılmıştır²⁶.

3. Mütevellilerin Müdahalesi

Teknik açıdan Haremeyn Mütevellisi ve Haremeyn Evkâf Nezâreti'nin yönetiminde bulunan diğer vakıfların mütevellilerini, Nezâret çalışanı gibi düşünmek daha doğru olacaktır. Nitekim, Haremeyn Evkâf Nezâreti kurulunca, bu vakıfların asıl idaresi Darüssaade Ağası'na geçmiş o da bu yetkisini mütevelliler aracılığıyla icra etmiştir. Vakıf hukuku gereği vefat veya ferağ halinde mütevellisi bulunmayan vakıflara kadı tarafından yeni müteveli tayin edilmesi şeklinde bir uygulama, Nezâret bünyesindeki vakıflarda ise uygulanmamıştır.²⁷ Nitekim buradaki mütevelliler, bizzat padişah beratıyla ve Haremeyn Evkâf Nâzırı'nın işaretiyle bu görevlere getirilmişlerdir. Çoğu da saray çalışanı olup bizzat Darüssaade Ağası'nın yakından tanıdığı kimselerdir.²⁸

²⁵ VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 14/1.

²⁶ VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 36-1.

²⁷ Bkz. Ali Haydar Efendi, *Tertîb*, Madde 94, 73-75; Bu konuda Haremeyn Evkâf Nezâreti bünyesinde olmayan vakıflardaki müteveli atamalarıyla ilgili bkz. Elif Genca, "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezâreti)", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 72/1, (2014), 534-535.

²⁸ VGM, EHMS, 3 Numaralı Sicil, 22-2; BOA, *İE.EV.* 23 – 2781. BOA, *TSMA.E.* 0699.19; BOA, *TSMA.E.* 0716.69; BOA, *TSMA.d.* 3646.18, 6a.

Bu şekilde atanan Haremeyn mütevellileri, sorumlulukları altındaki vakıflardan birine haksız bir taarruz ya da el koyma gerçekleştirdiğinde, bizzat davalı olarak mahkemeye çağırılabilmişlerdir. Mütevelliler aynı zamanda belli dönemlerde muhasebesi de kontrol edilerek de sürekli kontrol altında tutulmuşlardır.²⁹ Ayrıca mütevellilerin her sene kendi vakıf hesabını tutması ve faaliyetlerini de kadı siciline işletmesi de icap etmekteydi. Mütevellilerin vakıf işlerinde suistimal zannı oluştuğunda da olağanüstü teftiştan geçirilerek muhasebeleri kontrol edilirdi. Muhasebede, vakıflardan elde edilen gelirlerin ne kadar olduğuna, buna mukabil harcanan yerler ile vakıf mürtezikasına verilen bedellerin tutarlılığına bakılırdı.³⁰ Bu bedeller arasında bir tutarsızlık olduğunda ise gerekli soruşturmadan geçirilen mütevelliler gerekirse azledilebilirdi.³¹

Nezaret altında çalışan Haremeyn mütevellilerinin de zaman zaman yanlış ve usulsüz müdahaleleri sebebiyle vakıfların mutasarrıflarıyla karşı karşıya geldiği görülmektedir. Örneğin, Evahir-i Şevval 1023/ Kasım 1614 tarihinde Haremeyn Mütevellisi haksız müdahalesi sebebiyle vakıf kurucusunun azatlı köleleri tarafından şikâyet edilmiştir. Bu minvalde vakıf kurucusu Suade bt. Abdullah'ın azatlı köleleri Pervane ve Kamile mahkemede, Suade'nin ölmeden evvel evini, önce kendisine sonra eşine onun vefatından sonra ise evladına, evladından sonra ise azatlı köleleri olan kendilerine, akabinde de Medine-i Münevvere fukarasına şart ederek vakıf yaptığını söylemişlerdir. Haremeyn mütevellisinin vakıf tasarrufunun henüz kendisine geçmemiş olmasına rağmen, eve el koyduğunu söylemişler, mütevellinin de bu haksız müdahalesinden vazgeçmesini talep etmişlerdir. Haremeyn mütevellisi ise bu iddia karşısında, şartnamede azatlıların yer almadığını, evladın inkırazından sonra Medine fukarasına vakfın intikalinin gerçekleştiğini ve bu sebeple de vakfi zabt ettiğini ifade etmiştir. Mütevellinin bu beyanı üzerine, davacılaran iddialarını kanıtlayacak delil istenince onlar da şahitleri mahkemeye getirmişler ve şahitlerin beyanından sonra evin azatlılarının beyanı üzere vakfın kurulduğu ortaya çıkmıştır. Böylece mütevellinin haksız yere vakfa taarruz ettiğine kanaat getirilerek mütevelliden vakıftan el çekmesi istenmiştir.³²

Yukarıdaki davadan farklı olarak mütevellinin davayı başlatıp haksız çıktığı durumlar da dikkat çekmektedir. Bu tür davalarda, mütevellinin vakıf şartlarını doğru bildiğini düşünerek tasarruflara dava açtığı anlaşılmaktadır. Bu gibi durumlarda da tasarrufların karşısında iddiasını ikrar eden müteveli, aksi beyanda bulunan tasarruflardan iddialarını ispatlayacak delil talep ettiğinde haksız olduğu ortaya çıkabilmektedir. Böyle durumlarda ise müteveli, mahkeme tarafından tembih edilerek vakıftan el çektirilmiştir.

Bu şekilde Evail-i Şaban 1023/Eylül 1614 tarihinde gerçekleşmiş bir vakıf davasında da bizzat müteveli kendi açtığı davada haksız çıktığı görülmektedir. Buna göre, İstanbul'da Mesihpaşa Mahallesi'nde oturan Zahide Hatun, ölmeden evvel evini evladına vakfetmiştir. Haremeyn Mütevellisi ise bu evin tasarrufunun Haremeyn'e geçtiğini düşünerek vakfı tasarruf etmek

²⁹ Örneğin, Kilari Mehmed Ağa Evkafı'nın mütevellisi olan Mehmed'in 1073 Zilkaadesi/ Haziran Temmuz 1663 ile 1074 Zilkaadesi arasındaki bir yıllık muhasebe kaydı için bkz. *BOA, TSMA.E.* 86-34.

³⁰ *BOA, TSMA. E.35/18.* Sultan Süleyman Evkafı'nın mütevellilerinin muhasebelerinin görülüp, müfredat defterlerini getirip tatbik edilerek yerli yerinde görülerek mütevellilerin teftiş edilmesiyle ilgili emir için bkz. *BOA, A.DVNSMHH.d.55.* 349 Numaralı emir; Yine 1025-1026/ 1616-1617 senelerine ait Sultan Murad Evkafı'nın Medine'deki Evkafı'nın mütevellisi Süleyman Ağa zamanının muhasebesinde de görüleceği üzere bir önceki müteveli döneminin gelirleri ve muhasebeleri ile ilgili de karşılaştırmalar yapılmıştır. Bkz. *TSMA.d.1494.3.*

³¹ Bkz. Berkî, Vakıflar, 224-229; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, 220-221; Ömer Nasuhi Bimen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstalahatı Fıkhiyye Kamusu*, 87; Ali Haydar Efendi, *Tertîb*, Madde 1576, 545.

³² *VGM, EHMS*, 6 Numaralı Sicil, 92-3; 93.

istediğinde, evin Nesli Hatun isimli kadın tarafından kullanıldığını görmüştür. Anlaşmazlık sonrasında müteveli konuyu mahkemeye taşımıştır. Müteveli mahkemede, vakıf kurucusu Zahide Hanım'ın evladının son bulduğunu ve vakfın Medine-i Münevvere fukarasına (Haremeyn) intikal ettiğini ancak vakfın davalı Nesli tarafından kullanıldığını söylemiştir. Nesli'nin kurucunun evladından olmadığını da ifade eden müteveli, davalının vakıftan el çektirilmesi talebinde bulunmuştur. Nesli Hatun ise cevaben, kendisinin Zâhide'nin daha önce vefat eden kızı Aynî'nin Kızı olduğunu söyleyince Haremeyn Mütevellisi onun bu ifadelerini doğru olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine mahkeme, Nesli'den kurucunun evladından olduğuna dair delil talep etmiştir. Nesli de mahallesinden bulduğu şahitleri mahkemeye sunmuş, onların beyanıyla da vâkıfın evladından olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece Haremeyn mütevellisi, kendi açtığı davada haksız çıkmış ve vakfı, tasarrufçuya bırakmak zorunda kalmıştır.³³

Bu dava kaydı bazı soru işaretlerini bünyesinde barındırmaktadır. İlk cevaplanması gereken soru, vakıf kurucusunun evladı uzun yıllar vakfı tasarruf etmesine rağmen, Haremeyn mütevellisi neden eve el koymak istemiştir? Bir diğer soru ise tasarrufçunun *evlad-ı vâkıftan* olduğu iddiasını kanıtlamak için vakfiye şartlarının yazılı olduğu deftere ya da belgeye bakmak yerine neden şahitler bulmak zorunda kaldığıdır. Birinci soruya cevaben, bu vakıflara yönelik uzunca bir süredir herhangi bir teftiş işlemi yapılmamış olmadığı söylenebilir. Aynı şekilde Haremeyn mütevellisinin ulaşamadığı vakıfların olduğu da bu davada görülmektedir. Bunlara vakfiye ve şartların da elde bulunmaması ya da mütevellinin bu şartlara ulaşamadığı ihtimali de eklenebilir³⁴. Nitekim uzun zamandır evladın tasarrufunda olan bir vakfa Haremeyn Mütevellisinin ani müdahalesi, vakfın daha önceki tasarruflarından Nezâret'in, dolayısıyla da mütevellinin haberinin olmadığı akla gelmektedir. Mahkemede, kurucunun evladı olan kişinin 50 yıldır vakfı tasarruf ettiğini ifade etmesi de bu şekilde bir çıkarımı desteklemektedir. İkinci soruya da iki farklı zaviyeden cevap vermek mümkündür. Birincisi, birçok davada da görüldüğü gibi ya vakfiye gerçekten elde yoktur ya da kayıtlı olduğu mahkeme sicili ya da vakfiye yeri tam bilinmediği için bulunamamıştır. İkinci olasılık ise İslam muhakeme sistematığının detayında saklıdır. Nitekim, İslam mahkeme sisteminde genelde delil (beyyine) olarak *şahitler* kesin ispat vasıtaları arasında görülmüştür³⁵. Bu husus, şahitliğin İslam hukukuna göre kesin delil grubuna girmesi ve hâkimin kararında, şahitlerin ifadelerinin bağlayıcı olmasından ileri gelmektedir.³⁶ Vakfiye gibi yazılı belgeler de kesin deliller ve ispat vasıtaları arasındadır.³⁷ Ancak şahitliğin ve ikrarın kesin ispat vasıtaları arasında ilk sırada yer alması sebebiyle genelde şahitler, davaların çözümlenmesi noktasında birincil tercih sebebi olmuştur. Genellikle yazı ile amel edilemeyeceğine, hatta üzerinde daha önceki kadıların yazıları

³³ VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 49b-1.

³⁴ Biz, bu tarihe yakın kayıtları ihtiva etmesi sebebiyle, 1009/1600 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir defterinde bu vakfın olup olmadığına baktık. Ancak, Zahide bt. Abdullah'ın kurmuş olduğu bu vakfa ait herhangi bir kayıt mezkûr defterde bulamadık. Bkz. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, Haz: Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, (İstanbul 2004).

³⁵ Bkz. Mücahit Çolak, "İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/ 85, (2016): 85-87; Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 380-382; İmam Kuduri. Kitâbu'l-Kuduri. Çev: Süleyman Fâhir, (İstanbul: Özyayın Matbaacılık, 1967), 341-343; Ali Bardakoğlu, "Beyyine", TDV İslam Ansiklopedisi, 6, (1992): 97.

³⁶ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev: Mehmet Dağ ve Abdülkadir Şener, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986), 197; Abdulaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 165.

³⁷ Bkz. Ali Bardakoğlu, "İsbat", TDV İslam Ansiklopedisi, C.22, (2000): 483.

olan vakıf kitabeleriyle amel edilmeyeceğine fıkıh kitaplarında temas edilmiştir.³⁸ Bu sebeple beyyine-delil kastedildiğinde genellikle şahitler kesin delil olarak görüldüğü için mahkemeye sunulmuş ve şahitlerin ikrarlarına göre hükümler verilmiştir. Buna mukabil ispat vasıtalarından olan yazılı belgeler olarak değerlendirilen vakfiyelerin suretleri de Haremeyn Müfettişliği sicillerine peyderpey geçirilmiş ve özellikle de Haremeyn vakıfları ile ilgili bir kurumsal hafıza oluşturulmaya çalışıldığı da bir gerçektir. Bunun en önemli sebebi ise dönemin şartları gereği çok sayıda vakfiyeye ve şartların yazılı olduğu suretlere ulaşılamamış olmasıydı. Hatta kimi vakıf davalarında da tarafların konuya dair şahit sunamamaları da buna sebep olarak zikredilebilir.³⁹

Tüm bunların yanında mahkemelerdeki veriler ışığında net olarak söylenebilir ki, davalarda genellikle şahitlerin beyanı esas kabul edilmiş, belge kullanımı ise oldukça az gerçekleşmiştir.⁴⁰ Yazılı belgelerin kesin delil olarak şahitlikten sonra görülmesinin sebebi, şüphesiz sonradan uyarlanabilir olmasıdır. Nitekim kimi davalarda sahte vakfiyelerin de delil olarak sunulduğu vakidir. Bunun önüne geçmek için vakfiye şartlarının bir sureti Hazîne-i Âmire’de saklanmıştır. Dolayısıyla şahitler önünde vakfiyesi hazırlanan vakıfların cihetleri ve tasarruf şartları Hazîne-i Âmire’den de yeri geldiğinde bakılabilmıştır.⁴¹ Ayrıca sicile işlenmeyen ve vakfiyesi hazırlanmasa da şahitler önünde kurulan bir vakfın lâzım olduğuna yönelik fetvalar da yok değildir.⁴² Bu ayrıntı sadece incelenen sicillerde değil başka arşiv belgelerinde de açıkça belirtilmiştir.⁴³ Ayrıca mahkemelerde de bu hususa vurgu yapılan vakalar da yer almaktadır.⁴⁴

Bu konuyu netleştirdikten sonra yeniden mütevellilerin haksız müdahalelerine dair başka bir örnekte de aynı şekilde haksız yere vakfa müdahalede bulunan mütevellinin vakıftan el çekirildiği

³⁸ Vakıf mukataa üzerinde gerçekleşen bir mülkiyet davasında da bu detay görülmektedir. Mahkemeye delil olarak sunulan işlemin yapıldığını gösteren hüccetle dava çözümlenmemiş, akabinde iddiacının mahkemeye getirdiği şahitlerin beyanıyla dava sonuçlanmıştır. Bkz. VGM, EHMS, 5 Numaralı Sicil, 120-1; Ayrıca bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2012), 384; İbn Nüceym de, davalarda yazıya itimat edilmeyeceğini ve yazıyla amel edilemeyeceğini ifade etmektedir. Yine aynı fakih, Kadı’nın vakfiyelerle de amel edemeyeceğini söylemektedir. Bkz İbn Nüceym. *El-Eşbâh Ve’n-Nezâir*. Haz: Osman Bayder, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 624.

³⁹ Bkz. VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 68-1.

⁴⁰ *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Yaşam*. 9.

⁴¹ Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, 1, (1938): 116; Berkî, *Vakıflar*, 83.

⁴² Şahitler huzurunda kurulmuş ancak sicile işlenmeyen ve vakfiye hazırlanmayan bir vakfa yönelik beytülmal emininin muamelesiyle ilgili Şeyhülislamdan fetva istenmiş, fetvada ise sicile işlenmemiş olsa da vakfın lazım olacağı bildirilmiştir. VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 10-3;11; Ayrıca bkz. Bkz. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, C. 4, 329; Berkî, *Vakıflar*, 76-77.

⁴³ Divân-ı Hümâyun’dan çıkan kararlardan bazılarında bu durum açıkça ifade edilmiştir. Şu kayıta, kadıların ya da mütevellilerin arzı sonrasında defterhanedeki kayıtlara bakılarak ona göre karar verildiği vakidir Özge Teneş, “33 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, (yüksek lisans tezi, *Atatürk Üniversitesi*, 2019), 302-303.

⁴⁴ Örneğin 8 Numaralı Sicil’de geçen bir mahkeme kaydı bu hususta önemli bilgiler vermektedir.

Burada geçen, “...kadîmü’l-eyyâmdan ilâ hezihil-ân ma’mulün bihâ olan vakfiyesi hizâne-i âmirede mahfuz ve mazbut olup sureti mütevelliler yedlerinde mevcuddur ona nazar olunup mucibiyle amel olunsun ol takdirce hak-ı tasarruf-ı tevliyet benimdir diyüp sâbikan İstanbul kadısı olan merhum ve Demirder Saçlı Emir Efendi hazretleri imzasıyla mumzâ hizânedede mahfuz olan vakıfnamesinin suretini ibrâz idüp ve nazar olundukda...” ifadesi açık bir şekilde Hizâne-i Âmire’de vakfiye suretlerinin muhaza edildiğinden bahsetmektedir. Ancak bazı vakfiyelere buralarda da ulaşılamadığı, hatta hiç vakfiyesinin bulunmadığı vakıflar da olabilmektedir. Bu tür davaların çözümleri de yine şahitlerin ifadelerine dayanılarak çözümlenmiştir. Bkz. VGM, EHMS, 8 Numaralı Sicil, 46-1.

görülmektedir. Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1023/Haziran 1614 tarihinde görülen suistimal davasındaki bilgilere göre, Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, İstanbul Fatih'te, Attar Halil Mahallesi'nde Hüma Hatun'un vakıf evini kullanan Saliha bt. Mustafa isimli kadını şikâyet etmek üzere mahkemeye gelmiştir. Müteveli, Saliha Hanım'ın da bulunduğu mahkemede, Hüma Hatun'un vefat etmeden önce evini evvela kendisine daha sonra Muhsine isimli kadın ile eşine, onların vefatından sonra onların evladına, akabinde Hüma Hatun'un azatlı kölelerine ve onların evladına, hepsinin inkırazından sonra ise Haremeyn'e şart ettiğini söylemiştir. Şikâyetin devamında kurucunun şartlarına göre gerekli tasarrufların tamamlandığını ve evin Haremeyn cihetine geçtiğini ancak Saliha Hatun'un eve el koyup kendisinin tasarrufuna engel olduğunu beyan eden müteveli, mahkemeden Saliha Hatun'un el çektilmesini istemiştir. Mütevellinin iddiaları Saliha Hatun'a sorulunca o da kendisinin vakıf kurucusunun azatlı kölesinin oğlu Mustafa'nın kızı olduğunu, kendisinden başka tasarrufçu kalmadığını söylemiştir. Haremeyn mütevellisine bu durum sorulunca o da Saliha Hanım'ın *evlad-ı utekâdan* olmadığını söylemiş eğer öyleyse bunu kanıtlamasını istemiştir. Bunun üzerine, Saliha Hanım, mahkemeye getirdiği şahitlerce iddiasını kanıtlayınca evi tasarrufa devam etme hakkı elde etmiş, müteveli ise tembîh edilerek vakıftan el çektilmiştir.⁴⁵

Yukarıdaki dava örneğinde Haremeyn Mütevellisinin kendi açtığı davada iddiasını ispatlayamadığı görülmektedir. Henüz tasarruf sırası sonlanmadan ve intikal gerçekleşmeden vuku bulan müdahaleler sonrasında açılan davalarda, bizzat Haremeyn mütevellilerinin de haksız çıkabildiği görülmektedir.

Bu tür davalarda üzerinde durulması gereken en önemli nokta, Haremeyn mütevellisinin vakfiye suretlerine nasıl ya da nereden ulaştığıdır. Özellikle Gurre-i Safer 1011/21 Temmuz 1622 tarihli bir dava kaydı, bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. Hatta müteveli atamalarının nasıl olduğu ve mütevellilerin yanlarında Hazîne-i Âmire'de⁴⁶ saklanan vakfiye suretlerini buldurmalarıyla ilgili detaylar da mezkur davadaki detaylardan anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Davud Paşa vakıflarında ortaya çıkan bir tevliyet davası Darüssaade Ağası Osman Ağa'nın da bulunduğu bir ortamda akdedilmiş, burada vakfın eski mütevellisi olan Mehmed Bey ile tevliyeti hukuksuz bir şekilde ele geçirdiğine dair şikâyette bulunduğu Zeyni Hatun isimli kadının vekili hazır bulunmuştur. İlk sözü alan eski müteveli Mehmed Bey, kendisi vakfa hizmet ederken hukuksuz bir şekilde tevliyetin elinden alındığını söylemiştir. Bunun üzerine, Zeyni Hatun'un vekili Mehmed Efendi ise "*vakıf kurucusu, tevliyet görevini kardeşi Mehmed Bey'e ve onun evladına ve evladı evladına şart etmiştir. Zeyni Hatun ise vâkıfın kardeşi olan Mehmed Bey'in kızının kızıdır. Kendisi vakıf şartına göre müteveli olmuştur. Bu şart vakfiyede yazılıdır*" diyerek itiraz etmiştir. Kendisi de bu ifadesini kanıtlayan bir vakfiye ibraz etmiştir. Buna mukabil, eski müteveli Mehmed Bey söz alarak, Zeyni Hatun'un sunduğu vakfiyenin sahte olduğunu, gerçeğinin Hazine-i Amire'de olduğunu ve kararın bu belgeye bakılarak verilmesini talep etmiştir. Sonrasında Hazine-i Amire'de bulunan vakfiyenin sureti çıkartılarak tevliyet şartlarına bakılmıştır. Vakfiye

⁴⁵ Bu durum mahkeme kayıtlarında, "*ba'det-ta'dil-i-ş-şer'iyye şehâdetleri makbul olmağın mücebiyle hükm ve müteveli-i mersûm hâlâ da'vâyı mezbureden men' olunub...*" ifadesiyle kaydedilmiştir. Bkz. VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 81-1.

⁴⁶ Devlete ait nakit, kıymetli eşya ve bunlara ait evrakın saklandığı yer olan hazîne, yazışmalarda "Hizâne-i Âmire" olarak ifade edilmiştir. Vakıflarla ilgili birtakım bilgilerin yer aldığı suretlerin de hazinede saklı olduğunu bu kayıttan anlıyoruz. Bkz. Cengiz Orhonlu, "Hazine", TDV İslam Ansiklopedisi, 17 (1998), 130-133; Ayrıca bkz. Mehmet Memiş, "Sanat Tarihi Araştırmalarında Vakfiyelerin Önemine Dair Şanlıurfa'dan İki Örnek: İbrâhimiye ve Rahîmiye Medreselerinin Vakfiyeleri", *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*, Ed: Kasım Şulul vd., (Şanlıurfa:2018), 151.

şartnamesine göre, eski mütevellî ve davacı olan Mehmed Bey'in padişahın atamasıyla mütevellî olduğu anlaşıldığından Zeyni Hatun'un mütevellîliği sonlandırılmıştır.⁴⁷

Bu davadan da anlaşılacağı üzere Haremeyn mütevellîlerinin ellerinde vakıfların şartlarının suretleri bulunmakta ve bunlara göre vakıflarla ilgili muameleleri gerçekleştirmişlerdir. Burada şu konunun da altı çizilmelidir ki, Haremeyn mütevellîsinin uhdesinde çok sayıda vakfın bulunması, bu vakıfların yönetimi ve takibini zorlaştırmıştır. Bu sebeple zamansız ya da yanlış müdahaleler gerçekleşmiş olmalıdır. Buna ilaveten, davalardan ve davaya konu olan hususlardan, tüm vakıfların vakfiyelerine ulaşamadığı ya da ibraz edilemediği sonucu da ortadadır. O zaman mütevellîlerin vakfiyelere ya da vakfiyelerdeki şartlara da tam vâkıf olamadıkları ya da bizzat vakfiyelere ulaşamadıkları da anlaşılmaktadır. Farklı sicillerde bulunan vakfiyelerin sonraki dönemlerde Müfettişlik eliyle toplanması da bu sorunu ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

Mütevellîlerin açtığı davaların işleyişi ve Müfettişliğin çalışma usulü hakkında önemli ip uçları veren başka bir mahkeme kaydında da vakfiyelere ya da şartlara ulaşamadığı durumlarda nâibler eliyle tahkikatların yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde *mahallinde soruşturma* yöntemine, vakıf davalarının çözümünde sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Söz konusu davanın konusu ve çözümlenmesi şöyle gerçekleşmiştir: Haremeyn Mütevellîsi Hüseyin Bey b. Memi, İstanbul Koca Mustafa Paşa'da Arabacı Bayezid Mahallesi'nde bulunan bir evin vakıf olduğunu ancak vâkıfın yeğenlerinin⁴⁸ eve haksız yere el koyup tasarruf ettiklerini söyleyerek mahkemeye başvurmuştur. Davanın detayında mütevellî, mezkûr evin Emine bt. Pîr İlyas isimli kadın tarafından ölmeden evvel Haremeyn fukarasına vakıf yapıldığını söylemiştir. İddiasının devamında ise Emine Hanım'ın vakfı tescil ettirmeden ve vakfı mütevellîye teslim etmeden vefat ettiğini beyan etmiştir. Sonuç olarak vâkıfın yeğenleri Ayşe ve Melike Hatun isimli kardeşlerin vakfı zapt ettiklerini ekleyerek ilgili akarın Haremeyn'e intikali talebinde bulunmuştur.⁴⁹ Bunun üzerine söz konusu davalılara konu sorulduğunda, evin kendilerine miras olarak intikal ettiğini ve vakıf olduğunu bilmediklerini söylemişlerdir. Bu ifadeler sonrasında Haremeyn Müfettişliğinde görevli olan nâiblerden Abdurrahman Efendi'nin başında olduğu mahkeme heyeti⁵⁰, söz konusu eve giderek mahalle halkına evin vakıf olup olmadığını sormuşlardır.⁵¹ Bu ameliyeden davaya bir süre ara verilerek gerekli tahkikatın gerçekleştirildiği sonucu çıkmaktadır. Aynı zamanda mütevellîye de evin vakıf olduğunu ispat edecek şahit ya da başka bir delil bulması için bir süre de verildiği anlaşılmaktadır. Sonrasında ise mahkeme heyeti tekrar eve gitmiş ve davayı evin içerisinde görmüştür. Bu celsede de mütevellîye evin vakıf olduğunu kanıtlayacak herhangi bir delil bulup bulamadığı sorulmuştur. Mütevellî de evin vakıf olduğunu gösterir bir delil-şahit bulamadığını söyleyince, evin vakıf olmadığına kanaat getirilmiştir. Dava sonucunda Haremeyn

⁴⁷ VGM, EHMS, 8 Numaralı Sicil 46.

⁴⁸ Kayıtta, “*li-ebin karındaşlarının kızları*” ifadesi geçmektedir. Bu da bu kişilerin vâkıfın kız ya da erkek kardeşlerinin çocukları (yeğenleri) olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴⁹ Vakfiyenin sicile kaydedilmeden ve mütevellîye de teslim etmemesi. Vakfiyenin kadı tarafından sicile işletilmemesi (tescil edilmemesi) ve mütevellîye teslim edilmemesi konusu vakıf meselelerinde tartışılmış bir konu olmakla birlikte genel görüş tescil-i vakıf yapıldıktan sonra bu vakf-ı lâzım olur ki artık bundan geri dönülemez. Bkz. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kâmusu*, C. IV, 329; Berkî, *Vakıflar*, 76-77; Ayrıca mütevellîye teslim edilmeyen bir vakfın durumu ile ilgili bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthâful-Ahlâf*, 85-86; Berkî, “İslamda Vakıf”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S. 4 (1957): 23.

⁵⁰ Nâib.

⁵¹ Burada vakıf tescil edilmediği için elde vakfiye de bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Mütevellisi Hüseyin Bey, haksız bulunmuş ve evin mülk olarak davalılar tarafından tasarruf edilmesine karar verilmiştir⁵².

Detayını zikrettiğimiz dava kaydı, vakıf gayrimenkulleriyle ilgili davaların nasıl yürütüldüğünü sunmakla birlikte, bazı soruları da sormamıza neden olmaktadır. Burada davaların belli bir süreç aldığı ve gerekli görülen durumlarda nâiblerin ilgili mahalle gönderilerek tahkikatlar yaptığı anlaşılmaktadır. Burada asıl dikkat çeken ayrıntı ise Haremeyn mütevellisinin kadı tarafından tescil edilmeyen ve dolayısıyla müteveliye teslim edilmeyen bir vakıf işlemiyle ilgili bilgiye nereden ve nasıl ulaştığıdır. Burada akla gelen ilk olasılık, mütevellinin ‘*duyum*’ üzerine böyle bir mahkeme sürecini başlatmış olmasıdır. Böylece müteveli, evin vakıf olduğu ortaya çıkarsa eve el koyacak ve eğer vakıf değilse de el çekecektir. Zira mütevellilerin bu tür yanlış müdahaleleri sonrasında herhangi bir yaptırıma uğramadıkları görülmektedir. Bu sebeple müteveli, *duyum* üzerine vakıf olduğunu düşündüğü eve bu şekilde bir müdahalede bulunmuş olmalıdır. Zira müteveli, vakıfsa el koyacak vakıf olmadığı ortaya çıkarsa da mülkten el çekecektir.⁵³

Evail-i Muharrem 1017/Nisan 1608 tarihinde gerçekleşmiş başka bir davada mütevellilerin, *növbet-i tasarruf* sırasını bilmemesi ya da yanlış bilmesi sebebiyle zamansız müdahale teşebbüsünün örneği mevcuttur. Burada da müteveli, vakıf tasarrufunun Haremeyn’e geçtiğini zannederek mevcut tasarrufçuya engel olmak istemiştir. Haksız çıkınca da yalnızca kendisine tembihte bulunulmuştur. Davaya göre, İstanbul Fatih Çadırcı Mahallesi’nde Bali Bey b. Abdullah isimli kişinin vakıf evini tasarruf eden Emine bt. Sinan isimli kadın, mahkemeye gelerek Haremeyn Mütevellisini şikâyet etmiştir. Şikâyetçi Emine Hanım, vâkıfın dava konusu olan evini ölmeden evvel kendisine, sonra evladına akabinde bir kısmını eşi Feraşad ile evladına, ardından da kölelerine ve onların evladına şart ettiğini söylemiştir. Onların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına tasarruf şartı koydurduğunu bildiren davacı Emine, kendisinin de kurucunun azatlısı Pervane’nin kızı olduğunu, şarta göre vakıf evi tasarruf ettiğini ancak Mütevellinin kendisine engel olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine, Haremeyn mütevellisi Hamza Bey b. Abdullah’a müdahalesinin sebebi sorulmuştur. Hamza Bey ise cevabında, davacı Emine’nin, Pervane’nin kızı olmadığı halde vakfi tasarrufuna engel olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak, mutad üzere, Emine’den kendisinin *evlad-ı uteka* olduğunu delillendirmesi istenmiş, Emine’nin bulunduğu şahitler de şarta göre kendisinin *evlâd-ı utekadan* olduğunu ifade etmişlerdir. Böylece mütevellinin haksız olduğu öğrenilmiş ve davadan el çektirilmiştir.⁵⁴

⁵² VGM, EHMS, 1 Numaralı Sicil, 101a-1.

⁵³ Örneğin, kurucunun koyduğu vakıf şartına uygun olmayan bir şekilde növbet-i tasarrufa müdahale eden ve tasarruf azatlılardayken vakfa el koyan mütevellinin haksız olduğu öğrenilince mahkeme tarafından el çektirilmiştir. Buradaki kayıta, mütevellinin tembih edildiği şöyle kaydedilmiştir; “*mütevelli-i mezbur kasr-ı yed ile tenbih olunub...*” Bkz. VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 92-3; Ayrıca bkz. müteveli, evlat ve evlad-ı uteka şartına göre evi tasarruf eden Saliha bt. Mustafa’nın vakfi haksız yere tasarruf ettiği iddiasıyla mahkemeye vermiştir. Ancak, dava sonunda mütevellinin haksız olduğu öğrenilmiş, Saliha’nın evlad-ı evlad-ı utekâdan olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece mütevellinin açtığı dava düşmüş ve mahkemeden el çektirilerek vakfa müdahale etmemesi yönünde tembihte bulunulmuştur. Bkz. VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 81-1.

⁵⁴ VGM, EHMS, 6 Numaralı Sicil, 58-2; Biraz daha geç dönemlere yönelik ve şikâyet defterlerine göre yapılan vakıf suistimalleri de bazı çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalarda da görüleceği üzere vakıflara yönelik şikâyetlerin çoğunu suistimaller oluşturmaktadır. Bkz. Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 61, S.1 (2012), 197.

Sonuç

Haremeyn vakıfları, gerek evlatların ya da sair akrabaların tasarrufu sırasındayken gerek intikaller sırasında suistimallere uğradığı görülmektedir. İdarenin, bu vakıfları korumak ve vakfiye şartlarına göre tasarrufları sağlamak için kurmuş olduğu en önemli müesseselerden birisi de Haremeyn Evkâf Nezâreti'dir. Bu Nezâretin çatısı altında çalışan Haremeyn mütevellileri, vakıf şartlarına göre Haremeyn cihetine geçen vakıfları zabt etmişler ve hayır cihetlerine gelirleri göndermişlerdir. Mütevelliler, vakıfların şartın dışında olan kişiler tarafından kullanıldığını da görmüşler ve bu suistimallere müdahale ederek dava sürecini başlatmışlardır. Suistimal olarak değerlendirilen ve şarta mugayir kullanımların büyük bir kısmının vakıf kurucusunun evladı veya akrabası tarafından gerçekleştiği görülmektedir. Bu noktada evlat ve diğer akrabalardan kaynaklanan taarruzların kolay fark edilemediği, ancak vakıf mülklerinde gerçekleşen hukuk dışı muamelelerin teftiş, tahrir gibi işlemlerden sonra açığa çıktığı görülmektedir. Bu çalışma çerçevesinde ele alınan davalarda da taarruzlardan sonra davaların çözümü hususunda şahitlerin beyanlarının esas alındığı müşahede edilmiştir. Yine, Haremeyn Evkaf Müfettişliği'nin, vakıfları korumak ve ileride yaşanacak suistimallerden kurtarmak amacıyla vakfiyeleri kayıt altına almak için çalıştığı görülmüştür. Bu sebeple, Müfettişlik kayıtlarında, yalnızca kendisinin hazırlamış olduğu vakfiyeler değil, farklı mahkemeler tarafından hazırlanmış olan vakfiyeler de bulunmaktadır. Çalışma sonucunda vakıflara yönelik taarruzları gerçekleştiren kişilerin elinde delil olmadığı hallerde vakfi inkâr yoluna gittikleri tespit edilmiştir. Haremeyn mütevellisi tarafından gerçekleşen usulsüz teşebbüslere dair davalarda ise genellikle ya vakfın hayır cihetine geçtiği düşünülerek evlat ya da tasarrufçulara mâni olmak suretiyle veyahut vâkıfın ölmesinin hemen akabinde zabt etme şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Bu durumda bizzat evlat ya da diğer tasarrufçular tarafından Haremeyn Müfettişliğine şikâyet edilen bu mütevelliler, vakıftan el çektilmişlerdir. Bu tür haksız ve zamansız müdahaleleri sonrasında ise mütevellilere herhangi bir yaptırım uygulanmamış tembih edilmekle yetinilmiştir. Bu durum vakıflarda meydana gelen diğer suistimalleri gerçekleştiren diğer kişiler için de geçerlidir. Haremeyn Müfettişliği, yalnızca kendisine gelen davalara ya da anlaşmazlıklara bakmamış, aynı zamanda diğer kadıların veya nâiblerin vakıflarla ilgili işlemlerini de takip etmiştir. Bunu yapmasındaki maksat, kendi çalışma sahası olan Haremeyn Evkâfı üzerinde bir şer'î işlemin gerçekleşip gerçekleşmediğini teyit etmektir. Nitekim, Haremeyn Evkâf Nezâreti bünyesindeki vakıflarla ilgili yanlış bir hukuki işlem gerçekleştiğinde, Haremeyn mütevellileri bilgilendirilmiş, şer'i işlemler başlatılarak vakıflar korunmaya alınmıştır. Bu noktada son söz olarak vakıflar üzerinde vuku bulan her türlü suistimallerin asıl sebebinin, vakfiyelerin elde bulunmaması ve vakıflara yönelik keşif, teftiş, tahrir gibi uygulamaların detaylı yapılmaması olduğu söylenebilir. Ayrıca bu tür suistimallerin açığa çıkmasından sonra herhangi bir yaptırımın uygulanmaması ve yalnızca fâillerin *tembih* edilmesi de suistimallerin önünü açtığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A. DVNSMHH.d (*Bâb-ı Asafî, Mühimme Defterleri*). 62. 563 Numaralı Hüküm.

BOA. A.DVNSMHH.d. (*Bâb-ı Asafî, Mühimme Defterleri*). 58. 619 Numaralı Hüküm;

BOA. A.DVNSMHH.d (*Bâb-ı Asafî, Mühimme Defterleri*).55. 349 Numaralı Hüküm.

BOA. İE.EV. (*İbnül Emin, Evkaf*) 23 – 2781.

BOA. MAD.(*Maliyeden Müdevver Defter*)d. 1806.

BOA. MŞH.FTV (*Meşihat Fetavâ*). 1/33.

BOA. MŞH.FTV. (*Meşihat Fetavâ*). 1/24.

BOA. TS.MA.d(*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Defter*). 3646.18, s. 6a.

BOA. TS.MA.d (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Defter*).1188.1, s. 13.

BOA. TS.MA.d (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi- Defter*).1494.3.

BOA. TS.MA.E (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi- Evrak*) .35/18.

BOA. TSMA.E(*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi- Evrak*). 0699.19

BOA. TSMA.E (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi- Evrak*). 1322.1.

BOA. TSMA.E. (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi- Evrak*). 86-34.

BOA. TSMA.E. (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi- Evrak*). 0810-65.

BOA. TSMA.E. (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi- Evrak*). 0716.69.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGM. *Evkâf-ı Hümayûn (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri (VGM. EHMS)*, 1 Numaralı Sicil, s. 5a-1; 7b-2; 9b-3; 37b-2; 49b-1; 66b-1; 77a-1; 96b-1; 98b-1; 101a-1; 107b-1; 126b-1; 140a-1.

VGM. *Evkâf-ı Hümayûn (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri (VGM. EHMS)*, 2 Numaralı Sicil, s. 36-2.

VGM. *Evkâf-ı Hümayûn (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri (VGM. EHMS)*, 3 Numaralı Sicil, s. 1-1; 22-2.

VGM. *Evkâf-ı Hümayûn (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri (VGM. EHMS)*, 4 Numaralı Sicil, s. 24-1.

VGM. *Evkâf-ı Hümayûn (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri (VGM. EHMS)*, 5 Numaralı Sicil s. 120-1.

VGM. *Evkâf-ı Hümayûn (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri (VGM. EHMS)*, 6 Numaralı Sicil, s. 10-3; 11; 14/1; 31-3; 36/1; 58-2; 66-2; 68-1; 81-1; 87-2; 92-3.

VGM. *Evkâf-ı Hümayûn (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri (VGM. EHMS)*, 8 Numaralı Sicil, s. 46-1.

2. Basılı Eserler, Makaleler

Akgündüz, Ahmed. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.

Ali Haydar Efendi. *Tertîbü's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1240.

Bardakoğlu, Ali. “Vesâyet”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 43 (İstanbul: 2013), ss. 66-70.

Bardakoğlu, Ali. “Beyyine”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.6, (İstanbul: 1992), ss. 97-98.

Bardakoğlu, Ali. “İsbat”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.22, (İstanbul: 2000), ss. 492-495.

Bayındır, Abdulaziz. *İslam Muhakeme Hukuku*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.

Berkî, Ali Himmet. “İslamda Vakıf”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. I-IV, (Ankara:1959), ss. 19-26.

Berkî, Ali Himmet. *Vakıflar*. İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. C. IV-V, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.

Cin, Halil, Akgündüz. Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017.

Çolak, Mücahit. “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S. 85, (Erzurum:2016), ss. 85-104.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2012.

Fetâvâyı Hindiyeye. Ter: Mustafa Efe, C. 4, İstanbul: Akçağ Yayınları, 1985.

Genca, Elif. “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 72, S. 1, (İstanbul:2014), ss. 531-554.

Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 61, S.1 (Ankara:2012), ss. 175-206.

İbn’ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsameddin. *Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilatı*. İstanbul: Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1335.

İbn-i Âbidîn. *Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtar*. Ter: Mazhar Taşkesenlioğlu, İstanbul: Şâmil Yayınları,1986.

- İbn Nüceym. *El-Eşbâh Ve'n-Nezâir*. Haz: Osman Bayder, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.
- İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*. Haz: Mehmet Canatar, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.
- Kahraman, Seyit Ali. *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- İmam Kuduri. *Kitâbu'l-Kuduri*, Çev: Süleyman Fâhir, İstanbul: Özyayın Matbaacılık, 1967.
- Kunter, Halim Baki. “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, C. 1, Ankara: 1938, ss. 103-129.
- Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Yaşam. Ed: Timur Kuran, C.5, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010.
- Memiş, Mehmet. “Sanat Tarihi Araştırmalarında Vakfiyelerin Önemine Dair Şanlıurfa’dan İki Örnek: İbrâhimiye ve Rahîmiye Medreselerinin Vakfiyeleri”, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*, Ed: Kasım Şulul vd., (Şanlıurfa: 2018), ss. 150-170.
- Orhonlu, Cengiz. “Hazine”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 17, (İstanbul: 1998), ss. 130-133.
- Ömer Hilmi Efendi. *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâm-il-Evkâf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.
- Schacht, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*. Çev: Mehmet Dağ ve Abdülkadir Şener, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Teneş, Özge. “33 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Umar, Bilge. *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ahkâm-ı Evkâf-B, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, 1327. (tıpkıbasım: Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Diyanet Vakfı Yayınları, 1995 içerisinde)